

AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNDE SOSYAL AVRUPA GEREKLİLİĞİ VE AVRUPA VATANDAŞLIĞI*

NECESSITY OF SOCIAL EUROPE IN THE EUROPEAN INTEGRATION AND EUROPEAN CITIZENSHIP

Arş.Gör.Dr. Bilge Hamarat ERCAN

Kocaeli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, bilgercan@gmail.com, Kocaeli/Türkiye

ÖZ

Avrupa Birliği (AB) projesi ekonomik işbirliği gibi sınırlı bir amaçla yola çıkan fakat daha sonra Avrupa bütünleşmesi gibi çok iddialı bir hedefe doğru evrilen bir projedir ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üye olmalarından sonra sosyal uyumun sağlanabilmesinin önemi artmıştır. AB içinde ekonomik gerekçelerle başlayan Avrupa bütünleşmesi barış içinde var olan bir tek Avrupa yaratılması amacını taşımaktadır. AB'de öncelikli olarak ekonomik alanda düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve siyasi ve sosyal alandaki düzenlemeler sonra gündeme gelmiştir. Maastricht Antlaşması (1992) (Avrupa Antlaşması) ve Lizbon Antlaşmaları (2009) ile AB'nin yapısı siyasi bütünleşme için daha uygun hale getirilmiştir. 1992'de kurulan ve bu tarihten itibaren geliştirilmeye çalışılan Avrupa vatandaşlığı kavramı halklar arasındaki sosyal uyum ile birlikte AB'nin geleceğini belirleyecektir. Ayrıca Avrupa halklarını doğrudan etkileyen ve sosyal politikalar altında getirilen yeni düzenlemeler de bütünleşmenin seviyesini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa bütünleşmesi, sosyal uyum, Avrupa vatandaşlığı

ABSTRACT

The European Union (EU) Project is a project which started out with a limited purpose like economic cooperation; but then, evolved toward a very assertive goal like European integration and the significance of social adaptation that can be provided increased after Central and Eastern Europe countries became members of the European Union. The European integration beginning with economic reasons inside the EU has an aim to create the only Europe which exists in peace. Initially, arrangements in economic area were made and arrangements in political and social areas were then brought to agenda in the EU. With Maastricht Pact (1992) (Europe Pact) and Lisbon Pact (2009), the structure of the EU became more suitable for political integration. The concept of the European citizenship which was established in 1992 and was tried to be improved from this date on will determine the EU's future with social adaptation between communities. Furthermore, new arrangements which affect European communities directly and which were made under social policies increase the level of integration.

Keywords: The European Union, European integration, social adaptation, European citizenship

1. GİRİŞ

Avrupa sosyal modeli gitgide bir bütünleşme modeli haline gelmektedir. Bu model temel olarak bir yandan rekabet, ekonomik büyüme, yüksek istihdam ve ekonomik verimlilik kombinasyonu bir yandan da sosyal uyum temeline dayanmaktadır (Buttler vd, 2006: s.97). Günümüzde Avrupa sosyal modelini tartışmanın lüks olmaktan ziyade gereklilik olduğu ortak noktasını açıklayan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları Avrupa dayanışmasının karşılıklılığı konusunda üye ülkelerin uzlaşmaya varmasının şart olduğunu öne

* Çalışma yazarın doktora tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Daha kapsamlı bilgi için bkz; Bilge Ercan, "Avrupa Bütünleşmesinde Avrupa Sosyal Politikası ve Avrupa Vatandaşlığı İlişkisi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli, 2016.

sürmektedir (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.27). Günümüzde ‘Sosyal Avrupa’ daha yüksek sesle tartışılır olmasına karşın geçmişte de adım adım ilerlemeler sağlanmış ve nihayetinde 1997 yılında bütün bir yapıya kavuşulmuştur. O tarihten bugüne de gittikçe artan ve destek bulan şekilde gerekliliği vurgulanmaya devam etmiştir.

Bütünleşmenin aşamaları ve son günlerdeki sıkıntılı durumunun yanı sıra, Birliğin 90’lı yıllardan bu yana geleceğinin tartışıldığı platformlarda sosyal bir misyona sahip olduğu ve daha da ileri seviyede olması gerektiği her zaman kuşkusuz bir şekilde kabul edilmiştir. AB özellikle Maastricht ve akabinde Amsterdam Antlaşmasından itibaren sosyal politika alanında yeni perspektifler geliştirmiştir. Birliğin yeni döneminde siyasi bütünleşme hedefi ile birlikte, vatandaşlık tartışmaları, sosyal uyum, parasal birlik gibi hedefler, yeni ortak dış güvenlik yapılanması gibi tartışmalar ve yeni Avrupa’nın inşası üzerine odaklanan kampanyalar dikkat çekmektedir.

2. AVRUPA SOSYAL POLİTİKASININ BÜTÜNLEŞME İÇERİSİNDEKİ YERİ VE SOSYAL AVRUPA GEREKLİLİĞİ

Özellikle Sosyal Avrupa inşası kampanyaları çalışmamız açısından önemlidir. “1996’da Hollanda’da başlatılıp, 1997 AB Amsterdam Zirvesi’nde sonlandırılan “Euro-marches” hareketinin öncüleri temelde bir başka sosyal ve siyasi bir Avrupa’nın yaratılmasının peşindedirler. Anti-Avrupacı olmak şöyle dursun, bu hareketler “başka” bir Avrupa’nın mümkün ve istenilir olduğunu duyurma amaçlıdır. Bugünkü Avrupa’nın inşasına değişik bir yön vermek, kampanyanın ana hedefleri arasındadır” (Chabanet, Curie: 2001, s.12’den aktaran Öngür, 2009: s.244). Euro-marches kampanyasının esas özelliği ve önemi, AB’yi hedef alan ve Avrupa meselelerine karşı duran ilk Avrupalı sosyal hareket olması yatmaktadır. Protestocular Avrupalı bürokratlardan ve Avrupa Merkez Bankası’ndan “küresel vatandaşlık haklarının Avrupası’nı oluşturmalarını talep etmişler, Avrupa Komisyonu’nu ultra-liberal programın alelade bir uygulayıcısı olarak görmüşlerdir. Küreselleşme kavramını, ön ek olarak aldığı, “neoliberal” damgası ile birlikte değerlendirmeyi uygun bulmuşlardır (Ongur, 2009: s.244). Euro-marches kampanyası kendisinden sonra gelen No-Global ve diğer başka protestolar ile birlikte değerlendirilmiştir. Eleştirilerdeki ortak nokta Avrupa Birliği ve Avrupa bütünleşmesinin sadece neoliberal programa göre hareket eden bir araç olduğu yönünde olmuştur.

Küreselleşme kavramını Avrupalılaştırma kavramı ile birlikte değerlendiren görüşler Avrupalılaştırmanın küreselleşmenin küçük ölçeğini oluşturduğunu ortaya atmıştır. Bu nedenle bazı protestolar da sosyal bir Avrupa isteği ile beraber küreselleşme bağlamında kendini göstermiştir. Bunda bazı düşünürlerin görüşleri etkili olmuştur. Örneğin Prodi’ye göre: “bütünleşmede Avrupa modeli, dünya üzerindeki örneklerin en gelişmişidir. Her ne kadar an itibarıyla mükemmel olmasa da, bütün bir kıta üzerinde işlemeye devam etmektedir. Gerekli kurumsal reformların ve genişlemelerin ardından da bu şekilde işlemeye devam ederse, dünya çapında bütünleşmenin sağlanmasına da katkısı olacaktır” (Prodi, 2000: s.4’den aktaran Öngür, 2009: 246). Rosamond ise “küreselleşmenin Amerikan kapitalizmi üzerinde homojenleştirici etkisi kötü bir şey olabilir, ancak aynı küreselleşmenin olumlu yanları şüphesiz ki revize edilmiş sosyal bir Avrupa modeli ile yürütülecek Avrupa’dan geçecektir” (Rosamond, 2002: s. 9’dan aktaran Öngür, 2009: 246) diyerek sosyal Avrupa modeline dikkat çekmiştir.

Bu çerçeve içerisinde Birlik düzeyinde son yirmi yılda yeterli olmamakla birlikte bir takım sosyal politika iyileştirmeleri yapılmıştır. Örneğin aktif olarak eğitim, sağlık, yaşam ve çalışma koşulları, sosyal koruma, eşit ücret, ayrımcılığın önlenmesi, çocuklar, yaşlılar, özürllüler gibi risk gruplarına yönelik programlar geliştirilmiş, bölgesel gelişme gibi faaliyetlerde bulunulmuştur. Sosyal politikalar sağlık, eğitim, konut gibi konularda, vatandaşların durumunda genel anlamda doğrudan iyileştirmelere yol açmışken öte yandan özel koşullar, yani işsizlik yardımları, hastalık yardımları ve emeklilere yönelik destekler ve elektrik, su, atık (çöp) bertarafı gibi kamu hizmeti amaçlayan konular birlik düzeyinde uygulanamamıştır. Ayrıca, işgücü ve istihdam politikası, sosyal politikanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve bu konuda da son yirmi yılda AB üyesi ülkelerde önemli değişiklik önerileri sunulmasına karşın yeterli düzeyde ilerleme sağlanamamıştır (Huffschmid, 2005: s.70).

Birlik düzeyinde uyumlu ve çok daha geniş açılımlı bir sosyal politika için, ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında yaşanan kaynak sıkıntısı, üye devletlerin sosyal devlet sistemlerindeki belirgin farklılıklar ve her üye devletin politik bir takım kaygılarla sistemleri üzerinde değişiklik yapma yönünde takındıkları tavırlar, Birlik düzeyinde bütüncül ve uyumlu sosyal politikanın ortaya çıkmasının önündeki engelleri oluşturmaktadır. AB için sosyal politikanın eşlik etmediği ve desteklemediği ekonomi politika hedeflerine ulaşmak güç gözükmektedir ve bu açıdan bakınca Birliğin ekonomik uyumu da tehlikeye girmektedir (Özşuca, 2003: s. 341).

Avrupa sosyal politikası geçmişte ikinci plana atılmış olmasına rağmen günümüzde oldukça fazla önemsenmeye başlamıştır. Avrupa bütünleşmesinin artması için ekonomik uyum ile birlikte sosyal uyumun önemi de daha fazla hissedilir olmuştur. Avrupa için on yıl önce sosyal modeli tartışmak kesinlikle gerekli değilken bugün tartışılmasına karşı çıkılmamaktadır. Özellikle Euro'nun bir bütün olarak AB'de kullanılması tartışmalarda en temel argümanı oluşturmaktadır (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.13 ve s. 49). Sosyal politikaya yönelik uyumlaşmanın artması amacıyla sosyal Avrupa temalı yayınlar yapılmakta, komisyon tarafından raporlar hazırlanmaktadır. Özellikle sosyal Avrupa neden gereklidir? Neden bir ortak konsensüs olmalıdır? gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. Bu raporlardan birisi de 2014 yılında Frank Vandenbroucke ve Bart Vanhercke editörlüğünde yayınlanan "A European Social Union: 10 Tough Nuts To Crack" isimli rapordur. 2014'deki arka plan raporu özellikle Avrupa projesinin sosyal önemi açısından meydan okuma teşkil eden Euro bölgesi sorunlarına odaklanmıştır. Ayrıca rapor tüm kıtadaki ve Euro bölgesi içinde yaşayan vatandaşlar için bölgede olsun olmasın refah devletlerinin geleceği konusunda karşılaşılabilecekleri büyük sorunlarla ilgili dengeli mesajlar vermeyi de hedeflemiştir (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.49).

Raporda özellikle üzerinde durulan konu Euro bölgesindeki ülkeler arası farklılaşmalardır. Avrupa Birliği ve üye devletlerin gelişimi ve kişi başına düşen gelirleri 2004 yılına kıyaslayınca 28 üyeli AB'de daha düşük olmuştur. Bir başka deyişle, derinleşmesi gereken Avrupa projesi Euro bölgesinde yakınlaşma yerine farklılaşma ile dikkat çekmiştir. Euro'nun eskisi gibi yakınlaştırıcı bir araç olmaktan çıkması ile Avrupa Birliği kurumları ve politikaları kamuoyu tarafından temel hedeflere ulaşamamanın sorumlusu olarak görülmüştür. Durumun önemi, günümüzde Avrupa seçimlerine katılımın düşük olmasında ve gittikçe artan Euro karşıtlığında da kendini göstermiştir (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.25).

Avrupa Birliği'nin bütünleşme ve genişleme süreçlerinin aynı anda devam etme eğilimi üye ülkeler bazında genelde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı ülkeler bütünleşmeyi desteklemiş bazıları genişlemeden yana olmuştur. Farklılıkların siyasi ve ekonomik sebeplere dayanmaktadır. İngiltere, Almanya ve Fransa için siyasi sebepler ön planda iken, Yunanistan, İspanya, İrlanda ve Portekiz gibi ülkeler ekonomik sebepleri öncelik almışlardır. Bütünleşme genişleme ikileminde en belirgin rolü Almanya üstlenmektedir ve genişlemeden yana tavır sergileyerek AB'nin merkezi olmak istemiştir. Özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin Birliğe katılımını yoğunlukla desteklemiştir (Karluk, 2003: s.41).

Kazanımları, özgün yapısı ve işleyişi ile yarım yüzyıllık tarihi büyük ölçüde bir başarı öyküsü oluşturan Avrupa Birliği günümüzde önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (Güney) Kıbrıs, Malta ve Türkiye'yi kapsayan genişleme sürecinin ölçeği ve niteliği AB'yi kendi geleceğini ve yapısını bütün boyutlarıyla gözden geçirmeye zorlamış bulunmaktadır. Genişleme ve derinleşme süreçlerinin AB için bir yandan fırsatlar ve imkânlar sunarken, bir yandan da bütünleşmenin gelişimi ve tutarlılığı açısından önemli tehdit ve tehlikeleri bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu fırsat ve tehditlerle başa çıkma kapasitesi AB'nin geleceğini belirleyebilecektir (Baykal, 2004: s.121).

AB'de yaşanan 2008 ekonomik krizinin kötü mirası göz önüne alındığında AB krizin etkilerini ortadan kaldırmak için daha kararlı eylemler gerçekleştirmeli ve sürdürülebilir büyüme, istihdam ve sosyal yatırımları teşvik etmelidir (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.63). Son Eurobarometre anketlerinin gösterdiği gibi AB'de güven azalmaya devam etmektedir. Avrupa projesinin meşruiyeti açısından ihtiyaç duyduğu halk desteği için AB sosyal politikalara ağırlık vermelidir. Yani AB'nin geleceği ve entegrasyon seviyesinin düşmemesi için Sosyal Avrupa çıkışı olarak görünmektedir.

Raporda Avrupa'nın sosyal birliği sağlamaya ihtiyacı olduğu ve refah devletlerinin anahtar görevi görecektir önemli politikalarda (makroekonomik istikrar gibi) desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Avrupa sosyal modelinin operasyonel tanımına dayanarak AB'nin ulusal refah devletlerinin maddi gelişimine rehberlik etmesi gerektiği, genel sosyal standartlar ve hedefler aracılığıyla üye devletlerin sosyal politika yollarını açması gerektiği belirtilmiştir. Bir başka deyişle, Avrupa ülkeleri "Avrupa Sosyal Birliği" amacıyla net bir işbirliği yapmalıdır. Sosyal birlik vurgusu tesadüfi değildir. Avrupa Sosyal Birliği (Union of Welfare States) bir refah devletler birliğidir ve Avrupa refah devleti (European Welfare State) değildir (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.103).

Rapor temelde mevcut durumu korumayı değil olumlu reform yapılmasını önermektedir. Politika açısından reformun içeriği, gelişmiş mali ve ekonomik yönetim altında orta vadede karşılıklı ve sürdürülebilir mali konsolidasyonu desteklemek, uzun vadede sosyal yatırımlar yapmaktır (Vandenbroucke ve Vanhercke, 2014: s.104). Siyasi anlamda, Birliğin geleceğini ilgilendiren kritik kararlarda referanduma gidilmesi ve AB'nin kamuoyu desteğine ihtiyacı duyması dikkate alındığında Avrupa vatandaşlarının güvenilir bir gelecek beklentisini arttırmak için sosyal müktesebatı içeren reformist bakış açısına ihtiyaç vardır.

Bu kritik noktada, Avrupa entegrasyonu ve refah devletlerinin yarım yüzyıllık başarılı gelişimlerinde gerilememe olmaması önemlidir. 28 üyeli 500 milyonluk bir topluluk yaratan Avrupa Birliği benzeri görülmemiş bir derinleşme ve bölgesel entegrasyon uygulaması gerçekleştirmektedir. AB, kapsamlı refah sistemlerinin genişleyip eşlik ettiği, demokrasiyi teşvik eden bir sistem kurmuştur ve savaş sonrası süreçte barışı güvence altına almıştır. Bu nedenle Avrupa Sosyal Birliği bu başarılı müktesebat üzerine inşa edilmelidir. Aynı şekilde bu müktesebat “Sosyal Avrupa” çağrısının gereği olarak reformlara da gereken ortamı yaratmalıdır.

AB'de sosyal politikanın en büyük eksiği geçmişten bugüne üye ülkelerin sorumluluğu altında bırakılması olmuştur ve günümüze kadar sosyal modelinin en önemli ayağı üye ülkelerin ulusal kamu sosyal güvenlik sistemlerinden oluşan ağ olmuştur. Üye ülkeler arasında sosyal politika farklılıklarının olması, yetkilerin üye ülkelerin elinde kalması ve bu merkezi olmayan sosyal politikaların devamlılığının desteklenmesi AB düzeyinde sosyal politika girişimlerinin karşısındaki en büyük engeli teşkil etmektedir. Anayasa taslağı da büyük ölçüde bu pozisyonu değiştirememiş ve sosyal politika Birliğin 'çirkin ördek yavrusu' olarak kalmıştır. Birliğin Lizbon hedefleri ve Temel Haklar Şartı'nın ilerici formülasyonları sonucu bazı cesaret verici hükümler olmasına rağmen, sosyal yönlere verilen dar dikkat ve somut ifade eksikliği bunu kanıtlar niteliktedir(Huffschmid, 2005: s.70).

Bu noktada Birliğin gelişim sürecinden de hareketle sosyal bütünlüğün sağlanması ve Lizbon sürecinin Birliğe kazandıracağı ivme önemini korumaktadır. AB'de uygulanacak sosyal model sosyal politika vatandaşlık ilişkisine dayandırılmalıdır. Marshall'ın sosyal vatandaşlık teorisinden yola çıkan sosyal vatandaşlık modelleri AB'de uygulama alanı bulduğunda, modelin uygulanması ve Birliğin alacağı şekil sosyal uyumun sağlanabilmesi için önemli bir adım olacaktır. Bu noktada Avrupa sosyal politikasının geleceği, AB'nin geleceğini de siyasi ve ekonomik geleceği ile birlikte aynı derecede etkileyecektir. Hatta sosyal politikaların uyum problemi aşılamadığı takdirde ekonomik uyum üzerinde de olumsuz etki yapabilecek ve Birliğin ekonomik gelişimini de belirleyebilecektir.

3. AVRUPA VATANDAŞLIĞI VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN GELECEĞİ

AB düşüncesi, her ne kadar pek çok teoriyle açıklanmaya çalışılmış ise de biraz değişikliğe uğramış bir biçimde de olsa, esas olarak özünde en çok federalist bir yaklaşımın ürünü olarak görülmektedir. Üye devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrası gibi henüz yakın sayılabilecek bir dönemde yeniden elde ettikleri ve pekiştirdikleri ulus-devlet yapılarından tamamen vazgeçmeye ve bunu bir Avrupa federasyonunun eline teslim etmeye istekli olmamışlardır. Bir kez daha federal bir yapı kurmayı zorunlu kılmaksızın konfederasyon temelindeki işbirliğinin ötesinde bir gelişmeyi sağlayacak bir uzlaşma yolu bulmanın gereği olarak bulunan parlak ve basit çözüm fonksiyonalist bütünleşme olmuştur. Kademeli bir süreç içinde, ulusal özerklik ve Avrupa federasyonu arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmak hedeflenmiştir. O dönem için şimdilik üye Devletlerden bütün egemenliklerini birdenbire bırakmaları yerine, sadece egemenliğin bölünmezliği dogmasından vazgeçmeleri istenmiştir (Christin, Hug and Schulz, 2005).

Günümüze gelindiğinde AB ülkelerinden Almanya, Fransa, Portekiz, Yunanistan ve İtalya federalizme olumlu yaklaşan devletler olarak nitelendirilebilmektedir. Bu devletlerin başlıca ortak noktaları ulus-devletlerden oluşan bir federalizm modelini desteklemeleridir. Yine bu devletlerden Almanya, Fransa ile güçlü bir işbirliği kurma gereği üzerinde durarak siyasal-tarihi akıma da gönderme yapmakta ve ikame ilkesini benimseyerek tıpkı İsveç ve Danimarka gibi kurumsal federalizme yakın bir tutum sergilemektedir (www.frmtr.com, 2015). Almanya AB bünyesindeki bütünleşmeyi hızlandırmak isteğinde çok vitesli Avrupa modelinden söz etmektedir. Finlandiya bu fikre tamamıyla karşı çıkmakta Fransa ise çekirdek 6 kurucu ülke fikrini savunmaktadır. Federalizme sıcak bakan devletler aynı zamanda egemenliklerini de koruma çabasıdadırlar. Benzer şekilde Federalizm fikrine sıcak bakmayanların da temel hareket noktası mevcut egemenliğin korunması endişesidir. Federasyon fikrine karşı çıkan en önemli devlet İngiltere idi. İngiltere küçük bir ada devleti olduğu için Federalizm ile mevcut sınırlarının ortadan kalkacak olması endişe yaratmakta ve bu durumun kendisine maliyet yükleyeceğini düşünmekte idi. Finlandiya'nın kesin bir tavrı olmamakla birlikte Belçika ve Lüksemburg gibi birtakım devletler ise topluluk metodunun güçlendirilmesinden yanadır. Danimarka, bir yandan ulus-devletlerin bağlayıcı topluluğu fikrini savunarak İngiltere'ye yakın bir tutum sergilemekte öte yandan ise kurumsal federalizmin bir yansıması olarak nitelendirebileceğimiz ikame ilkesinin geliştirilmesini savunarak Fransa ve Almanya ise yaklaşmaktadır. Bu ilke konusunda federalizm taraftarı olmayan Hollanda ve İsveç de benzer tutumlar sergilemektedirler.

AB üyesi ülkelere bakıldığında bunların bir kısmının farklı temellere dayandırılmış olsa da federal modellere sıcak baktığı, birçoğunun ise AB ile üyesi olan devletlerarasındaki yetki alanlarının belirlenmesi ve genelde

devletlerin yetki alanlarını AB kurumlarına devretmemesi konusunda hemfikir oldukları göze çarpmaktadır (www.frmtr.com, 2015). Zaman içerisinde federalist teori betimlemelerindeki ideolojik farklılıklar kolay gözlemlenir hale gelmiştir. Kapsayıcı Federalizm yanlıları teorisinin sınırsız entegrasyonu içermesi gerektiğini savunmuşlardır. Karşıt federalistlerin itirazları işlevsel bir entegre yapının farklı niteliklere sahip bölgesel birimlerin özerkliklerinin sağlanarak, kültür ayrılıklarının korunması yoluyla mümkün olabileceği yönündedir (Karakaş, 2002: s. 15)

AB bugün federal görüntü veren bir devlet değildir; aslında AB, Jacques Delors'un tanımıyla devlet de değildir, tanımlanmamış politik kuruluştur. Kendi halkı yoktur, halkları kendi bünyesinde birleştirir, kendi toprakları yoktur, ulus devletlere ait topraklar üzerinde kısmi yetkileri vardır, üye devletlerin kendisine devrettiği yetkilerden fazlasını kullanamamaktadır. Bu özellikleri onu konfederal (bağımsız devletler tarafından egemenlik hakları korunmak üzere, ortak bir menfaat sağlamak amacıyla bir antlaşma etrafında kurulan devletler topluluğu) yapıya yakınlaştırmaktadır. Ancak, AB teorik olarak konfederasyon kadar gevşek olmayan, federasyon kadar da sıkı olmayan, supranasyonalizm temelli yapıya sahiptir. Kelime olarak "ulus üstü" veya "devlet üstü" anlamına gelen supranasyonalizm, "uluslar arası ilişkilerde devletlerin yetkisini alarak onların üzerinde bağımsız yüksek bir otoriteye devredilmesini" ifade eder. Supranasyonal yapıda, devletlerarası birlik anlaşmalarla sağlanmaktadır. Federal yapıda ise birlik anayasa ile sağlanmaktadır (Akçadağ, Ag.m). Avrupa Birliği bir devlet olmadığı için herhangi bir devletteki demokrasi anlayışı ve mekanizmalarının aynen yansıtılması beklenemez. Dolayısıyla Birlik, demokrasi, katılım, saydamlık, hesap verebilirlik, etkili ve verimli işleyişi, politika açığı ve meşruiyet sorunlarına Avrupa Birliği üyesi devletler ve halkları üzerine inşa edilen uluslar üstü bütünleşme mantığı içinde yeni ve özgün yaklaşımlar geliştirerek çözüm bulmak zorundadır (Baykal, 2004: s.122). Sonuç olarak, bu aşamada, AB'yi federal, konfederal ya da parlamenter bir kalıba sokmanın olanağı yoktur. AB bünyesinde federal izler barındırmakla birlikte, bugüne kadar denenmiş olan çağdaş demokratik sistemlerin bütününden esinlenmiştir. AB aşamalı olarak oluşturma felsefesine uygun olarak, kendine özgü (sui generis) bir yapılanma oluşturmuştur ve hedefine doğru ilerlemektedir.

Tüm bu açılardan bakılarak Avrupa bütünleşmesi, AB'nin *sui generis* özelliği nedeniyle açıklaması zor bir süreçtir. Bu süreci açıklamaya çalışan teorilerin hiç biri tam olarak birliğin şu anki halini açıklayamamaktadır. AB üyesi olan ülkelerin talepleri göz önünde bulundurulduğunda bu taleplerin herhangi bir modelle birebir örtüştüğünü ya da herhangi bir modelden kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. AB üyesi ülkeler, bir yandan politik bir birlik kurmak için çabalarırken diğer yandan da vazgeçmeleri ve bir kenara bırakmaları gerekenlerden vazgeçememektedirler. Bu nedenle ne örgütün gelecekteki yapısı ne de üye devletlerin kafalarındaki model ve yaklaşımlar konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. (www.frmtr.com, 2015) Avrupa Birliği'nin oluşumu ve bütünleşmenin bugünkü aşamasına gelişi uzun bir zaman sürecinin eseridir. Tıpkı bu şekilde soruların kesin cevaplarına ulaşılması da zaman alacaktır.

Birlik gittikçe federalleşmekle birlikte kendine özgü uluslar üstü bütünleşme denemesi olmaya devam etmektedir. Bu nedenle demokratik meşruiyet sorunlarına bulunacak çözümler bu yapının özgünlüğü ile doğru orantılı olacak ve yenilikçi çözümler olacaktır (Baykal, 2004: s.152). Bu çözümlerden biri Avrupalılaştırmanın sağlanması yönündeki adımlar olabilecektir. Avrupa bütünleşmesi açısından önemli sayılabilecek Avrupalılaştırma kavramı Maastricht Zirvesi'nden bu yana tekrar edilegelen ve sanki Avrupa bütünleşmesinin tarihi merkeziymiş gibi sunulan ve bununla neredeyse mekanik bir Avrupa kimliği yaratması öngörülen bir kavram olmuştur. Avrupalılaştırma kavramının, en iyimser bakış açısıyla, hala emekleme evresinde olduğunu, kötümser bir bakışla ise, başarıya ulaşmasının önünde hayli zorlu engeller olduğu söylenebilir. Gerek küreselleşme, gerekse de ulusallığı kullanan yerelleşme kavramları, hem teorik hem de pratik anlamda Avrupalılaştırma kavramına göre çok daha avantajlı gözükmektedirler. Ve hepsinden önemlisi, Avrupalılaştırmanın gizli ya da açık hedefi olan kimlik siyaseti, mekanik bir süreç olmanın çok dışında kalmakta ve neredeyse tümüyle organik, duygusal ve dolayısıyla da değişken tepkiler almaktadır (Ongur, 2009: s. 250).

Avrupa bütünleşmesi başlangıcı itibarıyla bir devletler hareketi olarak tasarlanmıştır. Halkların katılımı ve desteği, bütünleşmenin olumlu etkileri günlük yaşamda, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta hissedildiğinde kendiliğinden temin edilecektir düşüncesi Birliğin kuruluşunda hâkim olmuştur. Aidiyetin ve meşruiyetin yeni işlevselci ve faydacı bir yaklaşımla elde edileceği kanısı yaygındır. Ancak, kendisini ve başarısını vatandaşlarına gerektiği gibi anlatamayan bu oluşumun bu şekilde otomatik bir destek sağlayamayacağı, özellikle Maastricht sonrası, açıkça ortaya çıkmıştır. Özellikle, bütünleşmenin kuruluş amaçlarından en önemlisi olan Avrupa çapında barışı kalıcı kılma ülküsü öngörülebilir gelecek bakımından gerçekleşmiş bulunduğundan yeni kuşakları yeni hedefler çerçevesinde harekete geçirmek ve AB'ye aidiyet duygusunu

gerçekleştirmek yaşamsal bir zorunluluk haline gelmiştir (Baykal, 2004: s.135). Bu bağlamda Avrupalılık tartışmaları Avrupalılaştırma kavramı ekseninde ve Avrupa vatandaşlığı tartışmaları ile konuşulur olmuştur.

Avrupa kimliği kavramı beraberinde pek çok tartışmayı da getirmektedir. Avrupayı Avrupa yapan değerlerin bir bütün olmadığı çok farklı çeşitlilikler olduğu ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar ise Avrupa'da çeşitliliğe rağmen tüm Avrupa'da paylaşılan tarihi bir mirasın sosyal, kültürel ve siyasal değerlerin var olduğunu iddia etmektedir. Bir bütün olarak tarihsel mirası şekillendiren faktörler dinsel miras ve Aydınlanma'nın rasyonel mirası, siyasal mücadeleler sonucu ortaya çıkan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sosyal değerler olarak ileri sürülebilir. AB'yi Avrupalılığın en etkin temsilcisi olarak görürsek, bugün, AB'nin üzerinde en fazla durduğu değerlerin [liberal] demokrasi, [kapitalist bir] pazar ekonomisi, AB'nin temelinde yatan felsefede özel bir yeri olan 'sürekli barış' (Kant) fikrinin ve bu değerlerin baskınlığının devam etmesi ve mümkünse AB'ne komşu bölgelerde de etkin hale gelmesi olduğu görülmektedir (Dinç, 2011: s.35). Günümüz itibarıyla Avrupalılaştırma kavramı gerek bağlam gerekse de zaman olarak, uygun ortamı kendisine bulabilmiş ya da küreselleşme ve yerelleşme akımlarına karşı koyabilecek bir konumda değildir. Avrupa kamuoyunu inceleyen çalışmalarda da ele alındığı gibi, elitist bir girişimle başlatılan ve 1990'lı yıllarda siyasi bir kimliğe bürünen AB projesi, üzerine aldığı Avrupa kimliği, Avrupa değerleri ve Avrupalılık gibi kavramlara kamuoyundan gelecek desteği sağlayamadıkça, ne yazık ki hedeflerine ulaşmaktan bir hayli uzakta olacaktır (Ongur, 2009: ss. 251-252).

Avrupa Birliği'nin Avrupa halklarını harekete geçirecek ve Avrupalılık kimliği ile özdeşleşmelerini sağlayacak yeni projelere, hedeflere, yönelimlere ihtiyacı artarak devam etmektedir. Birliğin bu yeni hedef ve projeleri doğru tespit edip gerçekleştirmekte göstereceği başarı geleceğini de belirleyecektir. Avrupa Birliği, ulus devleti aşan ancak onu ikame etme amacı taşımayan, üyesi olan ulus devletler arasında sıkı bir işbirliği ve bütünleşmeyi hedefleyen bir refah ve hukuk projesi olarak devam ettiği sürece başarı ve kalıcılığı söz konusu olacaktır (Baykal, 2004: s.152). Bu nedenle Birlik, vatandaşlarına daha fazla katılım imkânı sağlayarak demokratik olarak meşruiyetini güçlendirmeli ve aynı zamanda ekonomik gücünü kaybetmeden sosyal birliğini sağlamalıdır.

Avrupalılaştırma ve Avrupa vatandaşlığının istenen seviyeye gelmesinde sosyal Avrupa çalışmalarının büyük faydası olacaktır. Birlik içerisinde sosyal politikalar aracılığıyla halkların yakınlaştırılması AB için yepyeni bir pencere açabilecektir. Sosyal haklarla donatılmış bir Avrupalı kimliği AB'ye verilen kamuoyu desteğini arttırdığında AB vatandaşları kendilerini öncelikli olarak Avrupa vatandaşı olarak adlandırabilecektir. Tersine şekilde ekonomik sorunları atlatamayan sosyal bir topluluk haline gelemeyen Avrupa Birliği, vatandaşları ile arasındaki buzları eritemeyecek ve Birlik içerisinde ayrılıkların gelmesi ile bütünleşmede geri gitme bile yaşanabilecektir.

Borç krizinin domino etkisi yarattığı Avrupa Birliği'nde, üye ülkelerin halklarının birliğe olan inancı sarsılmaktadır. Euroseptizm (Avrupa Karşıtlığı) yükselmekte, Euro'dan çıkma, hatta birlikten ayrılma taraftarları artmaya başlamıştır. Özellikle İngiltere'de üyeliğin referanduma sunulmasını isteyenlerin oranı yüzde 82'lere ulaşmıştır (Avrupa AB'den vazgeçer mi?, 01.10.2012). Bu nedenle İngiltere'de 23 Haziran 2016'da referandum yapılmıştır. Birlikte geri gitme tehlikesi konusunda özellikle İngiltere'nin son birkaç yıl içerisindeki tavrı ele alınmalıdır. Başbakan David Cameron'un yürüttüğü siyasetle beraber, "Demir Leydi" Margaret Thatcher'ın 1990'da bir AB zirvesi dönüşü parlamentoda Avrupa ile daha fazla entegrasyona "hayır, hayır, hayır!" dediği günlerden bu yana fazla bir şey değişmeyip devam ettiğini görmekteyiz. Thatcher'ın siyasi kariyerini bitiren Avrupa karşıtlığı, bu ülkede hala en fazla tartışma yaratan konulardan biri olmaya devam etmektedir (Kınacıoğlu, 2013). Birliğin birçok uygulamasının dışında kalmayı tercih eden İngiltere'nin AB ile ilişkisi özellikle iç politika polemiklerine konu olmaktadır. İngiltere Başbakanı David Cameron 2015 seçimleri öncesinde Avrupa Birliği'ne rest çekmiştir. AB'nin reform talepleri kabul edilmediği takdirde Birlik üyeliğinin devamını halk oylamasına sunacaklarını açıklamıştır. Cameron "Her problemin daha fazla Avrupa ile çözülemeyeceğini, bazen daha az Avrupa ile daha iyi sonuçlar alınabileceğini" ifade etmiştir (Cameron, 10.11.2015). İlk olarak 2013 yılında 2015 seçimlerini kazanmaları halinde AB üyeliğini referanduma sunacağını söylemiştir. Halka "müzakerelerin sonucunu kabul etmek" ve "AB'den ayrılmak" şeklinde iki opsiyonlu soru yöneltilmesini belirtmiştir. Cameron'a göre İngiltere ulusal çıkarları gereğince AB'de kalmalı ancak ilişkilerin niteliği değişmelidir (Mercan, 2013). Seçim kampanyası sırasında 2017 yılının sonunda, AB üyeliğinin devamının referandumla karara bağlanacağını vaatmiştir.

Cameron yeniden seçildikten sonra 2015 Kasım ayında, Avrupa Birliği ile ülkesi arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi için hazırladığı önerileri AB Konseyi Başkanı Donald Tusk'a iletmiştir. Cameron, AB ülkeleri arasındaki dolaşım serbestliğinin kısıtlanmasını ve üye devletlere daha fazla yetki verilmesini talep etmektedir. İngiltere hükümeti serbest dolaşımın yeni AB üyesi ülkeler için geçerli olmamasını, yeni üyelerin ekonomik

durumunun İngiltere ile uyumlu olması şartına bağlanması gerektiğini savunmaktadır. İngilizler diğer AB ülkelerinden İngiltere'ye göçü de daha sıkı denetlemek istemektedir (Cameron, 10.11.2015). Almanya Başbakanı Angela Merkel özellikle serbest dolaşımın kısıtlanması konusuna karşı çıkmaktadır. Merkel ekim ayında İngiltere Başbakanı ile görüşmesinin ardından yaptığı açıklamada, “Avrupa'daki bütünleşmenin serbest dolaşım ve ayrımcılık yapmama gibi prensiplerinin AB reformları ile ilgili müzakerelerde pazarlık konusu yapılamayacağını” söylemiştir (AB'nin İngiltere Seferberliği, 17.12.2015). Avrupa Birliği'nde İngiltere'nin tavrını yumuşatma konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Taviz vermeden krizi atlatacak AB, İngiltere'nin köklü reform taleplerini Aralık ayında görüşmeye almıştır. Şubat ayına kadar gündemin yoğun bir şekilde tartışılması ve AB antlaşmalarında yapılacak değişikliklerin İngiltere'de önümüzdeki yıl yapılması planlanan referandum sonrasına bırakılması kararlaştırılmıştır. İngiltere'nin talepleri konusunda genel kanı, AB'nin rekabetçiliği güçlendirici formüller icat edebileceği, ortak para bölgesinde yer almayan ülkeleri de Euro Bölgesi kararlarından daha fazla koruyabileceği, ulusal parlamentoların söz hakkının genişletilmesi için birtakım düzenlemeler yapılabileceği yönündedir. AB aynı zamanda antlaşmalardaki ‘daha sıkı bütünleşme zorunluluğundan İngiltere'yi muaf tutarak bu krizi atlatabilecektir. İngiltere'nin talep ettiği sosyal yardımsızlık da en can alıcı konuların başında gelmektedir. Londra ile Berlin arasındaki diyaloga aracılık eden Alman Avrupa Parlamento üyesi David MacAllister sosyal yardım anlaşmazlığı konusunda “esneklik ile herkesin dilediği gibi değiştiremeyeceği kurallar arasındaki nazik dengenin korunması gerekmektedir” şeklinde görüşlerini dile getirmektedir (AB'nin İngiltere Seferberliği, 17.12.2015). Komisyon ve üye devletler de bu çerçevede ortak bir uzlaşma noktası aramaktadır.

İngiltere'nin taleplerinin pek çoğunun yerine getirilebileceği değerlendirilirken AB antlaşmalarını değiştirmeden getirilebilecek düzenlemeler ile sorunun çözülebileceği düşünülmüştür. Sunday Times'ta yayınlanan bir kamuoyu yoklamasına göre, böyle bir referandum yapılırsa, AB'de kalmak isteyenlerin oranı % 40, “hayır” diyeceklerin oranı % 34 civarında çıkmıştır (Kınacıoğlu, 2013). Bu sebeple AB'nin ciddi revizeleri referandum sonrasına bırakacak olması zaman kazanma politikası olarak nitelendirilebilir. Çıkacak referandumun sonucu İngiltere'nin elindeki tehdit unsurunu zayıflatabilecektir. Referandum sonrası Brexit[†] tartışmalarının daha da alevleneceği beklenmiştir. Ve nitekim 23 Haziran 2016 sonrası İngiltere halkının %51.9'unun ayrılığa evet demesi sonucu yeni bir süreç başlamıştır. 29 Mart 2017 itibarıyla de iki yıl sürecek olan ayrılma süreci başlatılmıştır.

İngiltere'nin Avrupa bütünleşmesine yönelik tarihi tutumu Cameron'ın çıkışları sonrası tekrar gündeme gelmiştir. İngiltere'deki ulus devlet odaklı görüşlerle Avrupa Birleşik Devletleri odaklı federalist yaklaşımların çatışmasını yansıtan durum Avrupa bütünleşmesinin kendi içindeki hükümetlerarasıcılıkla ulusüstülük arasındaki melez olma durumunu da ortaya koymaktadır (Mercan, 2013). İngiltere AB ile ilişkilerinin her döneminde hükümetlerarası özelliği ön plana çıkaran tavır sergilemiştir. Bu nedenle İngiltere ile son yıllarda yaşanan sıkıntılar yeni değildir ve geçmişte olduğu gibi ulusal çıkarlar gerektirdiği ölçüde orta noktada uzlaşmaya varılabileceği beklenmiştir. Sosyal politika konusunda da İngiltere'nin vetoları dolayısıyla birlik sağlanamamıştı. Fakat en nihayetinde 1997 yılına gelindiğinde, İngiltere'de yönetimin değişmesi ve AB'nin kurumsal karar alma mekanizmalarında yapılan değişiklikler sonucunda problem aşılabilmiş ve AB içerisinde sosyal politika alanında tek görüntü verilebilmiştir. Tarihteki örneklerin de bize gösterdiği şekilde AB gelişimi sürecinde yaşanan uyum sorunlarına yeni çözümler geliştirerek önlemler almıştır. Tıpkı Avrupa vatandaşlığı duygusunu geliştirmek için uygulanan politikaların yavaş yavaş sonuç vermesi gibi diğer pek çok bütünleşme sıkıntısında da gelecekte olumlu gelişmeler yaşanabilecektir. İngiltere'nin ayrılığı pek çok noktada ortaya çıkan ikibaşlılığın da sona ermesi anlamına gelebilecektir. Bu nedenle bazı problemler değerlendirildiği zaman Avuranın tarihine ve AB'nin gelişimine dair ayrıntılı analizler yapılmadığı sürece doğru iddialarda bulunulması mümkün olmamaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

II. Dünya Savaşı sonrası kıtada kalıcı barışı sağlamak adına ekonomik bir bütünleşme hareketi olarak doğan Avrupa Birliği, belirli ilkeleri, kuralları ve kurumları olan biçimsel bir örgütlenme gibi görünüyor olsa da arkasında ona durmadan yön veren, onu biçimlendiren bir tarihsel geçmiş vardır. 1950'li yılların ekonomik siyasal koşullarıyla sınırlanamayacak bir oluşum olduğu gibi, bu projenin aldığı yön de daha çok derinlere giden gelişmeleri, Avrupa'nın tarihsel deneyimi ışığında anlamayı gerektirmektedir. AB'yi ve bütünleşmeyi anlamak için tarihsel deneyimleri anlamının yanı sıra bütünleşme teorilerini de ele almak gerekmektedir

[†] Brexit İngiltere'nin AB üyeliğinden vazgeçmesi ile ilgili olarak kullanılan terimdir. Britanya'nın (Birleşik Krallık) ilk iki harfi (Br) ile exit (çıkış) kelimelerinin birleşmesinden oluşan Brexit, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkması anlamına gelmektedir. İngiliz basınında Avrupa Birliği'nden ayrılmak isteyenler tarafından ise Britain ve İngilizce kalmak anlamına gelen Remain kelimeleri birleştirilerek oluşturulan Bremain ifadesi kullanılmaktadır.

Kuruluşundan günümüze Birlik ile ilgili olarak en çok üzerinde durulan görüş federatif Avrupa görüşü olmuştur. Ayrıca çeşitli pek çok bütünleşme teorisi de Birliği ve işleyişini açıklarken ortaya atılmıştır. Birliği açıklarken her teori belli bir noktaya kadar bütünleşmeyi izah edebilmektedir. Tam anlamıyla tek başına açıklayan bir teori söz konusu değildir. 2005 sonrasında sıkça tartışılan Avrupa vatandaşlığı gündemi ile birlikte federatif Avrupa söylemleri tekrar alevlenmiştir. 2004 sonrası AB içerisinde yaşanan en büyük genişleme dalgası ile Birlik 25 üyeli hale gelmiştir ve bu beraberinde pek çok sorun yaşanmasına neden olmuştur. Yeni üyelerin ekonomik, siyasi ve sosyal düzeylerinin AB ülkeleri seviyesinden çok daha düşük olması bu durumun en önemli nedeni olmuştur. Yanı sıra 2008 ekonomik krizinin AB'deki etkileri ve genişlemenin getirdiği derinleşme problemleri ile birlikte Avrupa'nın geleceği konusunda ülkelerin politikalarına farklı zamanlarda katılımına olanak tanıyan çok vitesli Avrupa yaklaşımı benimsenmeye başlamıştır.

Çok vitesli Avrupa yaklaşımı geniş bir ortak amaçlar bütünü tanımlamaktadır. Yaklaşımına göre bütünleşme, uluslar üstü niteliğe sahiptir. Avrupa kıtası her ne kadar geçmişten gelen ortak değerlere sahipse de, bir bakıma sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklı toplumlardan da oluşmaktadır. Bu açıdan bakılınca her devletin AB içerisinde aynı kuralları uygulaması zor olmaktadır. Bu sebeple devletler gücü yettiği oranda AB'ye entegre olmalıdır. Ancak bu gücü yetme sadece zaman olarak bir esneklik sağlamaktadır. Son tahlilde Avrupa Birliği'nin kuruluş felsefesine göre bütünleşme ve derinleşme şarttır. Model özellikle Euro krizi sonrası Almanya ve Fransa'nın başını çektiği pek çok ülke tarafından desteklenmeye başlamıştır.

Avrupa'da modern bütünleşme süreci özetle ele alındığında II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp, 1950'lerden 1980'lere kadar uzanan dönem ülkeler arasındaki "uyum" dönemine karşılık gelmektedir. 1986'da Tek Sened'in yayınlandığı dönem ise kurumsal yapıda değişiklikler yapmış sosyal politikalar açısından program belirlenmiş ve ülkeler arası ortak çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle daha çok bir "ortaklaşma" dönemini ifade etmektedir. Maastricht Antlaşması ile kimlik bulan ve günümüzde Lizbon Antlaşması'na kadar uzatılabilecek süreç ise "birleşme" dönemi olarak adlandırılabilir. Anayasa çalışmaları ve Lizbon Antlaşması sonrası gelinen noktada artık Avrupa'nın federal bir yapı kurma çabasında olduğu, sorunlar karşısında bazı esneklikler ile devam ettiği ileri sürülebilir.

AB'nin kuruluş yıllarında entegrasyon sadece ekonomik konularda olmuştur ve sosyal uyum konusunda çok fazla gelişme gösterilememiştir. Kuruluşundan 1990'lı yıllara kadar sosyal politika anlamında sıkıntılı bir süreç izlenmiştir. 1990 sonrası Avrupa bütünleşmesi açısından da yenileyici bir değişimi ifade etmektedir. Ekonomik bütünleşmenin en ileri aşaması olan ekonomik parasal birlik için tek para birimi Euro'ya geçilmiş, siyasi birliğe doğru ilk somut adımlar bu dönemde atılmıştır. Sovyetlerin dağılması ile eski Doğu Bloku ülkelerine üyelik imkânı verilmesi nedeniyle Avrupa bütünleşmesi kendi iç dinamiklerinin yanı sıra dış dinamiklerin de etkisinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren AB görülmemiş bir hızla yeni konjonktüre ayak uydurmaya başlamıştır.

Birlik düzeyinde sosyal politika uygulamaları için de en hareketli yıllar 1990'lı yıllar olmuştur. Bu tarihten itibaren gittikçe genişleyen, derinleşen ve ekonomik ve siyasi anlamda gelişen bir Avrupa Birliği için sosyal politikada uyum da vazgeçilmez bir hal almıştır. Bu noktada Avrupa sosyal politikasının gelişimini üç döneme ayırmak mümkündür. Birincisi, Roma Antlaşması'ndan Tek Avrupa Senedi'ne kadar olan dönem (1957-1987), ikincisi Tek Avrupa Senedi'nden Amsterdam Antlaşması'na (1987-1997) kadar olan dönem, üçüncüsü Amsterdam Antlaşması'ndan Lizbon Antlaşması (2007) ile günümüze kadar olan dönemdir. Sosyal politikanın yanı sıra AB'nin kurumsal gelişimi, derinleşme ve genişleme süreçleri de incelenmiştir. Bahsi geçen tüm boyutları dikkate aldığımızda uluslar üstü bir yapılanma olarak "Avrupa Birliği gelecekte siyasi olarak nasıl bir örgüt konumuna gelecektir" sorusuna cevaplar aranmaktadır. Kuruluşundan bugüne istikrarlı bir gelişim süreci sergileyen Avrupa Birliği bu gelişimi sürdürmek için krizlere dinamik çözümler getirmelidir. Hali hazırda geçmişi böyle uygulamalarla doludur. Derinleşmeye yönelik yaşanan krizler ya da genişleme dalgaları karşısında bütünleşme seviyesindeki problemler karşısında sisteminde değişiklikler gerçekleştirmiştir. 2009 Lizbon ile AB'nin topluluk ve hükümetlerarası seviyeleri ile farklılaşan sütun yapısı değiştirilmiş ve tüm politikalar Birlik düzeyine kaydırılmıştır.

AB içerisinde sıklıkla yer verilen, gelecek tartışmalarında ön plana çıkarılan Federal Avrupa görüşünü Birlik içinde en çok savunan iki ülke Almanya ve Fransa olmuştur. İngiltere ise uzun yıllar boyunca hep bütünleşmenin hükümetler arası özelliğine vurgu yapmıştır ve federatif görüşe karşı çıkmıştır. Ayrıca İngiltere günümüzde Birlikteki üyeliğini sona erdirmeye yolundadır ve konuyu referanduma götürmüş ayrılma sürecini Mart 2017 itibarıyla başlatmıştır. Bu noktada Birlik vatandaşlarına aidiyet hissi kazandırmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Krizi aşma yöntemi olarak Sosyal Avrupa'ya yaslanması ve halkların bu noktada kazanılması için sosyal politikalar aracılığı ile Birlik aidiyeti hissi kazandırılması önerilmektedir. Pek çok AB rapor ve

belgesinde de bu önerilere yer verilmekte ve teşvik edilmektedir. Bu nedenle çalışma içerisinde sosyal uyumu sağlamış bir AB'nin ekonomik, siyasi ve sosyal olarak güçleneceği, kriz sürecini atlatacağı düşünülmektedir.

Avrupa Birliği'nde gelecek için Avrupa vatandaşlığının öneminin daha fazla anlaşıldığı ve fark edildiği bir döneme girilmiştir. Halkların desteği ile güçlenecek bir AB öngörülmektedir. Özellikle Euroseptik hareketlerin etkisiyle kamuoyunun desteğinin azalması, İngiltere örneğinde görüldüğü gibi 2009 Sonrası Lizbon ile getirilmiş olan Birlikten ayrılabilme sürecini başlatabilmektedir. Bu sebeple AB Avrupa vatandaşlığı inisiyatifine çok önem vermiştir. Pek çok anket çalışmasında Avrupalılık hissini arttırmaya yönelik sorulara dikkat çekilmiştir. Halkların birbirine yakınlaşması için gereken önerileri ortaya koymuştur. Pek çok raporda özellikle sosyal değerleri esas alan bir vatandaşlık anlayışının ön plana çıkması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple zor da olsa Birlik düzeyinde asgari standartlarda sosyal politikaların uygulanması zorunluluğuna dikkat çekilmiştir.

Avrupa sosyal politikasının bütünleşme içerisindeki yeri ve önemini değerlendiren bu çalışma 2008 sonrası Euro krizi ile birlikte ekonomik olarak sıkıntılı bir döneme giren AB'de sosyal Avrupa tartışmalarını da ele almıştır. "Sosyal Avrupa'nın" gerekliliği ortaya konulmuştur. Özellikle anketlerde Avrupa halkının AB üyeliğini sorgulayan sonuçlar çıkması bu süreci hızlandıran bir faktör olmuştur. Avrupa vatandaşlığı ve Avrupa bütünleşmesi ilişkisi bu nedenle araştırılması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. AB içerisinde yapılan anket çalışmalarının sonuçlarına göre, Avrupa halkı olarak bahsettiğimiz 500 milyonluk AB vatandaşlarının bir kısmı iki vatandaşlığı kabul ederken bir kısmı sadece ulusal vatandaşlığı ile kendisini tanımlamaktadır. Ancak toplamda aidiyet hislerinde %90'lara varan oranlarda kendi ulusal vatandaşlıklarını geri plana almadıkları ortaya çıkmıştır. Kuruluşundan itibaren özünde federatif niyetler taşıyan AB için Avrupa vatandaşlığı çok önemlidir.

Avrupa bütünleşmesi ve Birliğin kuruluşunda başlangıçta şu görüş hâkim olmuştur; "Bütünleşmenin olumlu etkileri günlük yaşamda, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta hissedildiği zaman halkların katılımı ve desteği de kendiliğinden oluşacaktır. Aidiyet ve meşruiyet neofonksiyonist ve faydacı bir yaklaşımla elde edilecektir." Fakat zaman içerisinde bunun doğru bir görüş olmadığı, oluşumun otomatik bir şekilde destek bulamayacağı ortaya çıkmış ve AB önlem almak ihtiyacı hissetmiştir. Birlik kendisini ve başarısını vatandaşlarına gerektiği gibi anlatamamıştır. Avrupa Antlaşması (Maastricht) (1992) sonrası ön plana çıkarılan Avrupa vatandaşlığı 2010 yılına kadar bir türlü istenilen seviyeye getirilememiş ve her zaman ulusal vatandaşlıkların gölgesinde kalmıştır. Anayasa ve Lizbon süreci ile siyasi birlik ve demokratik meşruiyet eksikliği konusunda adımlar atan AB'de vatandaşlık hissini de hareketlenmesi beklenmiştir. Ancak 2004 yılındaki büyük genişleme dalgası sonrasında AB'de ekonomik derinleşmede çeşitli sorunlar yaşanmıştır ve beklenen uyumlanmış halkların Avrupası için ilerleme sağlanamamıştır. Bunun dışında AB'nin içine düştüğü ekonomik kriz Birliği iyice sorgulanır hale getirmiş ve Euroseptizm (Avrupa karşıtlığı) artmıştır. Sıkıntının aşılabilmesi için olumlu bir gelişme olarak Avrupa vatandaşlığı yılı ilan edilen 2013 yılından itibaren konuya ilginin arttığını söyleyebiliriz. Bu noktada sorunların çözümüne katkı sağlamak amacı ile vatandaşlık ve sosyal uyum ilgisi de devreye girmektedir.

Esasında Avrupa vatandaşlığı konusunda AB 2010 sonrası oldukça fazla yol kat etmiştir. Özellikle son anket sonuçları incelendiğinde gittikçe iyileşen bir aidiyet hissi yaratma durumunun varlığından bahsedebiliriz. AB yaptığı çalışmalar ile kamuoyu desteği konusunda ilerleme kaydetmektedir. Anayasa taslağının reddedilmesi sonrası konu ile ilgili pek çok çalışmanın yapılması, 2013 Avrupa Yılı inisiyatifinin geliştirilmesi AB'nin konuya ilgisinin arttığını kanıtlamaktadır. Son yıllarda yoğunlaştırılan çalışmaların etkisi ile Birlik vatandaşlarının kavram ile ilgili bilgisinin arttığı, haklar konusunda bilinçlendiği ve kendisini tanımlarken daha fazla Avrupa Birliği vatandaşı olarak ifade ettiği görülmektedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir konu da, vatandaşların Avrupa vatandaşı olarak kendilerini tanımlamalarının sadece Avrupa vatandaşı ile sınırlı olmadığıdır. Kendilerini tanımlarken hem Avrupa vatandaşı hem de ulusal vatandaşlıkları ile birlikte tanımlamaktadırlar. Bu bakış açısında AB'nin yürüttüğü politika ile paralel bir anlayışı göstermektedir. Tüm resmi AB belgelerinde AB vatandaşlığının ulusal vatandaşlıklara ek olduğu belirtilmektedir.

Günümüz kriz sürecinde Sosyal Avrupa ve Avrupa vatandaşlığı gibi çeşitli öneriler ile Avrupa'nın geleceği tartışılmaktadır. Avrupa'nın geleceğinde üzerinde sıklıkla durulan çok vitesli Avrupa yaklaşımına göre üye ülkeler istenen bütünleşme düzeyine farklı zamanlarda erişebilecektir. Ortak bütünleşme düzeyi zorunluk olacaktır ancak sürecin tıkanmaması adına AB gelişimine devam ederken ülkeler de esnek zaman içerisinde aynı seviyeyi yakalayacaktır. Modele göre Avrupa kıtası her ne kadar geçmişten gelen ortak değerlere sahipse de, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklı toplumlardan oluşmaktadır. Devletler farklı durumda olduğu için her devletin AB içerisinde aynı kuralları uygulaması zor olacaktır. Bu noktada bütünleşme seviyesinin yaklaştırılması konusunda halkların Avrupası anlayışı oldukça etkin kullanılmaktadır. Halkların

uyumlaştırılması konusu geçmişten gelen Avrupalılık değerlerinin, insan haklarının, siyasi hakların yanı sıra arttırılan sosyal haklar seviyesinde eşitlik ile de desteklenmelidir. Avrupa halkları sosyal politikalar ile uyumlaştırılarak Birlik aidiyeti kazandırılmalıdır. Bu sebeplerle AB içerisinde sosyal Avrupa çağrıları her geçen gün artmaktadır.

AB'nin esas alacağı vatandaşlık modeli olarak Marshall'ın öğretisi doğrultusunda ortaya çıkan sosyal vatandaşlık teorisi önerilmektedir. AB vatandaşlarının sivil ve siyasi hakların yanı sıra sosyal haklar ile donatılması gerekmektedir. Sosyal vatandaşlık modeli olarak ortaya sürülen Nested vatandaşlığa göre Avrupa Birliği ülkeleri pek çok aşamaya sahip interaktif politik bir sistemde, ülke içi, ülkelerarası ve ülkeler üstü seviyelerde politikalar ve sosyal haklara sahiptir. Dolayısıyla Nested modelde sosyal vatandaşlık kavramı daha geniş anlam ifade etmekte, sivil, politik ve insan haklarının gelişimini de kapsamaktadır. Model sosyal hakların politik özgürlük kavramları ile aynı merkezde olduğunu iddia etmektedir.

Sosyal Avrupa modeli üzerinde durulup sosyal politikaların uyumlaştırılması, halkların ortak değerleri olarak sosyal değerlerin ön plana çıkarılması ve vatandaşların eşit haklara sahip olmaları daha yekpare Avrupa görüntüsünü ortaya çıkarabilecektir. Avrupa kimliği tartışmaları içerisinde Avrupayı Avrupa yapan değerlerin bir bütün olmadığı çok farklı çeşitlilikler olduğu ileri sürülmektedir. Kimi araştırmacılara göre Avrupa'da çeşitliliğe rağmen tüm Avrupa'da paylaşılan tarihi bir miras sosyal, kültürel ve siyasal değerler mevcuttur. Bir bütün olarak tarihsel mirası şekillendiren faktörler olarak dinsel miras ve Aydınlanma'nın rasyonel mirası, siyasal mücadeleler sonucu ortaya çıkan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sosyal değerler sayılabilmektedir.

Sosyal haklar Lizbon ile artan bir şekilde önemli bir role sahip olmuştur. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın Lizbon ile bağlayıcılığının kabul edilmiş olması bu konuda büyük etken olmuştur. Ancak yine de Birlik düzeyinde bütüncül ve uyumlu sosyal politikanın ortaya çıkmasının önünde bir takım engeller vardır. Bu engellerden biri Birliğin ekonomik ve sosyal gelişmeleri sağlamak için yaşadığı kaynak kısıtlamasıdır ve AB'nin bu sorunu aşması gerekmektedir. Üye devletlerin sosyal devlet sistemlerindeki belirgin farklılıklar ve her üye devletin politik bir takım kaygılarla sistemleri üzerinde değişiklik yapma yönünde takındıkları çekinceli tavırlar da bir diğer sorundur. AB'nin geleceği çok vitesli Avrupa yaklaşımı ile ilerleme sağlanırsa daha sorunsuz olacak gibi gözükmektedir. Çünkü diğer yaklaşımlar bütünleşmeyi ülkeler bazına indirmekte ve ayrı politikaların uygulanmasına müsaade etmektedir. AB'de Sosyal vatandaşlık konusunda çok vitesli yaklaşım ile benzerlik taşıyan Nested model uygulama alanı bulduğunda Birliğin alacağı şekil sosyal uyumun sağlanabilmesi için önemli bir adım olacaktır. Sonuç olarak Avrupa sosyal politikasının geleceği, AB'nin geleceğini siyasi ve ekonomik gücü ile aynı oranda etkileme potansiyeline sahiptir.

Avrupa Birliği'nin Avrupa halklarını harekete geçirecek ve Avrupalılık kimliği ile özdeşleşmelerini sağlayacak başka politikalara ve hedeflere ihtiyacı halen devam etmektedir. Birliğin bu yeni hedefleri ve başarısı geleceğini de şekillendirecektir. Avrupa Birliği, uluslararası özelliğini koruyup federatif bir seviyede ulus devletler arasında sıkı işbirliğini korumalıdır. Avrupa'nın bütünleşmesini hedefleyen bir refah ve hukuk projesi olarak devam etmelidir. Bunu sağlamak için Birlik, vatandaşlarına daha fazla katılım imkânı sağlayıp demokratik meşruiyetini güçlendirmek ve aynı şekilde ekonomik gücünü kaybetmeden sosyal birliğini de sağlamak durumundadır.

Özellikle Birleşik Avrupa fikrinin "Halkların Avrupası" olacağı yaklaşımı Avrupa Birliği sosyal politikası çalışmalarının ve halkların uyumlaştırılmasının önemini göstermektedir. Sosyal Avrupa ile Liberal Avrupa arasındaki tartışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Uyum, ortaklaşma, birleşme gibi süreçleri atlatan Avrupa Birliği için ekonomik ve siyasal birlikten sonra sosyal birliği sağlamak en önemli adımdır. Sosyal vatandaşlık ile uyumlaştırılması kolaylaşacak Avrupa halkları, belirli bir standart etrafında daha güçlü şekilde dünya sahnesinde yerini alacaktır. Bu sebeple Avrupa'nın geleceği için önünde engeller olmasına rağmen sosyal Avrupa sağlanmalıdır. Avrupa vatandaşlığının istenen seviyeye gelmesinde sosyal Avrupa çalışmalarının büyük katkısı olacaktır. Sosyal politikaların uyumlaştırılması aracılığıyla Birlik içerisinde halkların yakınlaştırılması AB için yeni kapılar açabilecek ve bütünleşme ilerleyebilecektir. İnsan haklarının ötesinde sosyal haklarla tanımlanan bir Avrupalı kimliği AB'de eksikliği hissedilen kamuoyu desteğini arttıracaktır. AB vatandaşları her ne kadar ulusal vatandaşlıklarını göz ardı etmese de kendilerini öncelikli olarak Avrupa vatandaşı olarak tanımlayabilecektir. Bu bütünlük sağlanmadığı takdirde ekonomik sorunları atlatamayıp sosyal bir topluluk haline gelememiş Avrupa Birliği politik tartışmalar ile boğulacak ve vatandaşları ile arasındaki sorunları yok edemeyecektir. Halklarına uyumu aşıl原因amayp kendisini anlatamayan AB, İngiltere örneğinde olduğu gibi üye ayrılıkları yaşayabilecektir ve bunun sonucunda bütünleşmede geri gitme bile yaşanabilecektir. Belli bir seviyede de olsa uyumlu bir görüntü verebilen Avrupa Birliği, vatandaşlık bağlamında Nested sosyal vatandaşlık kuramlarını uygulayabilirse, siyasi olarak ortak kararlarda çok vitesli Avrupa kuramını esas alırsa gücünü arttırabilecektir ve gelecekte tam anlamıyla ekonomik, siyasi ve sosyal

olarak bütünleşik Avrupa haline gelebilecektir. Barışçıl önceliklerle yola çıkan AB'nin kıtada kalıcı barışı devam ettirebilmek için tek çaresi Birlik olmaya devam etmesidir.

KAYNAKÇA

Akgül Açıkmeşe, S.(2004). “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Entegrasyonu”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004.

Arı, T.(2005). Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika, Alfa Yayınları, İstanbul.

Axenroad R(1999). Harnessing Complexity, Freepress, New York.

Baykal, S.(2004). “Avrupa Birliği'nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci Ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 1, S. 119-153. [Http://Www.Uidergisi.Com.Tr/Wp-Content/Uploads/2010/09/Mesruiyet-Sorunu-Anayasallasma-Sureci-Ve-Butunlesmenin-Nihai-Hedefi-Uzerine.Pdf\(06.06.2015\)](http://Www.Uidergisi.Com.Tr/Wp-Content/Uploads/2010/09/Mesruiyet-Sorunu-Anayasallasma-Sureci-Ve-Butunlesmenin-Nihai-Hedefi-Uzerine.Pdf(06.06.2015))

Burgess, M.(2007). “Federalism and Federal Union”, Edited by Michelle Cini, European Union Politics, Oxford University Press, London.

Buttler, F., Schoof U. And Walwei U.(2006). The European Social Model And Eastern Enlargement, Zaf 1/2006, Ss. 97-122.

Chabanet, D., Curie, M. (2001). Les Marches Européennes Contre Le Chomage, La Précarité Et Les Exclusions, Sunum, The Swiss Congress Of Society And Sociology, İsviçre.

Canbolat, İ. (2011).Uluslararası Sistem, Avrupa Birliği: Bir Dönüşüm Analizi, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Christin, T., Hug S. Schulz T.(2005). Federalism In The European Union, Journal Of European Public Policy, 12:3june 2005: 488–508, [Http://Www.Informaworld.Com/Smpp/Content~Db=All~Content=A714024035\(08.06.2015\)](http://Www.Informaworld.Com/Smpp/Content~Db=All~Content=A714024035(08.06.2015))

Christiansen T., Jørgensen Knud E., Wiener A. (2001): The Social Construction Of Europe, Sage Publications, Londra.

Claude, Inis L.(1971).Swords Into Plowshares, The Problems And Progress Of International Organizations, 4 Th Ed. New York: Random.

Dedeoğlu, B.l. (2003). Adım Adım Avrupa Birliği, Çınar Yayınları, İstanbul.

Dınan, D.(2009). Avrupa Birliği Tarihi, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

Dinç, C.(2011). “Avrupa Kimliği: Çatışan Perspektifler, Güncel Değerlendirmeler Ve Endişeler”, Akademik Bakış, Cilt 5, Sayı 9, Ss. 31-58.

Dougherty J. E. Ve Pfaltzgraff R.(1997). Contending Theories Of International Relations, Addison Wesley Educational Publishers, Inc., New York .

Ercan B. (2016). “Avrupa Bütünleşmesinde Avrupa Sosyal Politikası Ve Avrupa Vatandaşlığı İlişkisi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli.

Hemerjick, A. (2012). “The Self-Transformation Of The European Social Model(S)”, [Http://Www.Eucenter.Wisc.Edu/Omc/Papers/Hemerjick.Pdf\(20.10.2012\)](http://Www.Eucenter.Wisc.Edu/Omc/Papers/Hemerjick.Pdf(20.10.2012))

Hoffmann, S.(1993). Goodbye To A United Europe? Newyork Review Of Books, New York.

Huffs Schmid, J. (2005), Economic Policy For A Social Europe A Critique Of Neo-Liberalism And Proposals For Alternatives, Palgrave Macmillan, London.

Huffs Schmid, J. (2006): “Milano, Maastricht, Lizbon Neoliberal Entegrasyon Fiyaskosu”, Attac, Kimin Avrupası? Halkın Avrupası İle Şirketlerin Avrupası Arasında, Metis Yayınları, 2012, Ss. 67-84.

[Http://Www.Frmtr.Com/Siyasal-Bilgiler-Hukuk/685265-Avrupa-Birligi-Uyeleri-Nasil-Bir-Orgut-Modeli-Isiyorlar.Html](http://Www.Frmtr.Com/Siyasal-Bilgiler-Hukuk/685265-Avrupa-Birligi-Uyeleri-Nasil-Bir-Orgut-Modeli-Isiyorlar.Html)

Karakaş, Y. (2002). Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Karluk, R. (2003). Avrupa Birliği Ve Türkiye, 5.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Katrougalos, G. (2014). “The Perspectives Of The European Social Citizenship”,

[Http://Jeanmonnetprogram.Org/Paper/The-Dim-Perspectives-Of-The-European-Social-Citizenship/](http://Jeanmonnetprogram.Org/Paper/The-Dim-Perspectives-Of-The-European-Social-Citizenship/)
(11/05/2014).

Kostakopoulou D. (2008). "The Evolution Of European Union Citizenship", European Consortium For Political Research. 1680-4333/08, Ss. 285– 295, [Www.Palgrave-Journals.Com/Eps](http://www.Palgrave-Journals.Com/Eps)

Moravcsik, A.(1995). "Explaining International Human Right Regimes: Liberal Theory And Western Europa", European Journal Of International Relations, Year 1. No.1 , S.239.

Moravcsik, A.(1998). The Choice For Europe: Social Purpose And State Power From Messina To Maastricht, Cornell University Press, New York.

Ongur, H. Ö.(2009). "Avrupalılaşma Avrupalı Mı?",Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11 / 1, Ss. 237-258.

Özşuca, Ş. T.(2004): "Avrupa Birliği Sosyal Politikası Ve Sosyal Politikanın Avrupa Bütünleşme Teorisindeki Rolü: Tarihsel Gelişme Ve Geleceęe İlişkin Beklentiler", Mülkiye Dergisi, Cilt: XXVI, Sayı: 239, Ankara.

Popoviciu, A.C.(2003). "David Mitrany And Functionalism The Beginnings Of Functionalism", Revista Română De Geografie Politică Yıl XII, No. 1, Mayıs 2010, Ss. 162-172, [Http://Rrgp.Uoradea.Ro/Art/2010-1/14_Ok_Popovici.Pdf](http://Rrgp.Uoradea.Ro/Art/2010-1/14_Ok_Popovici.Pdf)

Prodi, R. (2000). "Europe And Global Governance", 2. Comece Kongresi Açılış Konuşması, Brüksel, Mart 31, 2000.

Rosamond, B.(2000). "Intergovernmental Europe?", Theories Of European Integration, United Kingdom, Palgrave Macmillan Press, London.

Rosamond, B. (2002). "Globalization And European Union", Sunum The European Union İn International Affairs, National Europe Centre, Australian National University, Temmuz 3-4, 2002. Makale No:12.

Samur, H.(2012). "AB Yurttaşlığının İlk Yirmi Yılına Deęerlendirilmesi", Uluslararası Hukuk Ve Politika Cilt 8, Sayı: 30, Ss.93-123, 2012, [Http://Usak.Org.Tr/Images_Upload/Files/Makale%204.Pdf](http://Usak.Org.Tr/Images_Upload/Files/Makale%204.Pdf) (13.09.2015)

Samur H. (2005): "Market Citizenship: The Most Important Dimension Of Common European Union Identity", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi [Www.E-Sosder.Com](http://www.E-Sosder.Com) Issn:1304-0278 K 2005 C.3, Ss. 13-20. (12.09.2015)

Trechsel, A.(2005). "How To Federalize The European Union ... And Why Bother", Journal Of European Public Policy, 12(3), Ss. 401-418.

Vandenbroucke, F. Ve Vanhercke, B.(2014). "A European Social Union: 10 Tough Nuts To Crack" , Background Report For The Friends Of Europe High-Level Group On 'Social Union', Brüksel.